

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Наталії Григорівни Фарини
**“Складнопідрядні речення нерозчленованої структури
в художній прозі Івана Франка”,**
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі
спеціальності 10.02.01 – українська мова (Львів, 2017. – 217 с.)

Відомо: художні тексти відзначаються різко вираженою специфікою, багатоплановістю і естетичним призначенням, що безпосередньо пов'язано з особливістю автора, спектром мовних засобів. Тканина художнього тексту – це насамперед синтаксис. У синтаксичному структуруванні мови головна роль належить реченню. Оскільки художній твір – це фактично конгломерат речень, то структура, завершеність та інші ознаки речення відіграють вирішальну роль у творенні індивідуальної манери письма. Отже, при дослідженні усього комплексу мовно-виражальних засобів, які вирізняють мову письменника, на синтаксис слід зважати особливо, до того ж коли йдеться про, за словами М. Рильського, «гнучкість могутнього синтаксису» Івана Франка.

Мова художніх творів Івана Франка постійно перебуває у полі зору лінгвістів, особливо лексика, своєрідність поетики, однак синтаксис творів письменника вивчений далеко не достатньо.

Природу простих речень у прозових творах Івана Франка І. Петличний, синтаксис складного речення у науковому мовленні аналізувала О. Труш, синтаксична структура епістолярій стала предметом зацікавлень Н. Дніпровської. Ряд дослідників звертає увагу на роль Франка у творенні нормативного українського синтаксису, однак синтаксис складного речення у жанрах Фарини над синтаксисом складного речення у великій прозі Івана Франка на часі.

Як впливає із мети і завдань роботи, дисертантка усвідомила проблему і обрала правильні методи і шляхи її вирішення. Достатньо повною є і джерельна база дисертації: досліджено 3383 складні речення із трьох прозових творів Івана Франка різної тематики, написані у різний час.

Важливо, що авторка послуговується прижиттєвими виданнями письменника.

Уже у вступі перелічено імена дослідників, праці яких слугували теоретичною основою роботи, що стало доброю передумовою для написання першого розділу **«Складнопідрядні речення нерозчленованої структури: теоретико-методичні основи»** (с. 12–50).

Тут дисертантка систематизує і аналізує досвід вивчення складнопідрядних речень атрибутивної та об'єктивної семантики у межах логіко-граматичної та структурно-семантичної класифікації, насамперед в українському мовознавстві. Вона згадує перші українські граматики поч. ХІХ ст., праці С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича, глибше вивчає роботи ХХ ст., зокрема висвітлення питання підрядних речень в академічному **«Курсі сучасної української літературної мови»** за ред. Л. Булаховського, а також у дослідженнях І. Чередниченка. Основну увагу зосереджено на студіях другої половини ХХ ст., коли почала превалювати структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень, а об'єктом аналізу стає не підрядна частина, а складнопідрядне речення в цілому.

Опрацювання питання сполучних засобів у складнопідрядних реченнях атрибутивної та об'єктної семантики авторка починає від спостережень над вивченням історії сполучних засобів у працях П. Тимошенка (синтаксис грамот ХІV – першої половини ХV ст.) У. Єдлінської (мова листів Б. Хмельницького) і завершує поглядами сучасних синтаксистів на склад сполучних засобів у складнопідрядних реченнях і їх нормативність.

Наталія Фарина опрацювала значну кількість робіт (праці І. Вихованця, І. Слинька, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської, С. Бевзенка, А. Загнітка, О. Вежбицького та інших дослідників), зуміла оцінити їх значення, виокремити основні проблеми і вдало використати опрацьований матеріал для власних суджень, зокрема вона погоджується з авторами, які вважають, що синтаксичну природу складного речення слід розглядати у трьох вимірах: формально-граматичному, семантико-синтаксичному й комунікативному,

висловлює своє ставлення до дискусійного питання щодо виділення в окремий синтаксичний тип речень з опорним займенниковим словом, а також щодо різних поглядів на речення з корелятом *те*, чи не погоджується з думкою О. Ткач про ототожнення опорних елементів *такий, так*.

Вдумливе прочитання різнопланової літератури і вдале її використання дало змогу авторові на належному науковому рівні здійснити конкретний аналіз власного матеріалу у двох наступних розділах роботи.

У чотирьох підрозділах другого розділу дисертації «Складні речення з підрядними атрибутивною семантики в художній прозі Івана Франка» опрацьовано складні речення з підрядними субстантивно-означальними і підрядними займенниково-означальними. В окремі параграфи виділено речення з однією або кількома присубстантивними та займенниково-означальними частинами, виявлено та проаналізовано випадки ускладнення підрядних частин атрибутивною семантики.

Свідомо обравши для студій прозу різних періодів творчості Івана Франка, відмінну за жанрами, обсягом та змістом, авторка має можливість з'ясувати вплив цих факторів на частотність функціонування підрядно-означальних речень у досліджуваній прозі. Зокрема, у тексті найменшої за обсягом повісті «Захар Беркут» у пейзажах та описах виявлено 382 речення атрибутивною семантики, а у «Перехресних стежках» у психологічних портретах героїв – 673 речення. У реченнях з однією присубстантивно-означальною частиною поділ змістових відношень на атрибутивно-приєднувальні (55,7 %) та атрибутивно-видільні (44,3 %) Н. Фарина пояснює тим, що структури першого типу містять більше нової інформації, опису деталей навколишньої дійсності чи внутрішнього світу персонажів, натомість конструкції з атрибутивно-видільними відношеннями насамперед допомагають розставити змістові акценти.

Дисертантка постійно наголошує, що для з'ясування структурно-семантичної організації речення важливим є формальний зв'язок між його компонентами, і, опираючись на відповідні твердження Н. Іваницької,

вважає, що «формально-граматичний рівень залишається основою для інших рівнів аналізу синтаксем» (с. 54.).

У роботі подано зміну сполучних засобів у хронології: використання сполучного слова *котрий*, слабне натомість сполучне слово *що*, вживання якого у ранніх творах Івана Франка становило до чверті усіх елементів зв'язку, у романі «Перехресні стежки» налічує уже 49,2 %. Н. Фарина твердить, що це зумовлене «розвитком мови, змінами в її синтаксичній системі, а також свідомою редакторською працею письменника над мовою своїх творів з метою наближення до східноукраїнського взірця» (с. 54).

Зразком багатоаспектного опрацювання сполучних засобів у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики є, наприклад, аналіз прислівників для передавання в залежній частині ознаки за місцем або часом. Послугуючись найновішими дослідженнями, і на основі власних спостережень автор відзначає первинне використання цих сполучних засобів в обставинних реченнях і збереження всіх ознак прислівника в означальних реченнях. Виділено дві синкретичні підгрупи: означально-локальні та означально-темпоральні синтаксичні одиниці. У першому випадку підрядні частини із сполучними засобами *де*, *куди*, *звідки* пояснюють в головній частині обставину місця, виражену іменником. Щодо сполучних засобів із часовим значенням *коли*, *поки*, *доки*, то на появу сполучного слова яскраво впливає семантика означуваного слова, наприклад, таких іменників як, *хвиля*, *день*, *ніч*. Ці речення набувають подвійного означально-часового значення. Також увага приділена іншим сполучним засобам.

Дисертантка не оминає і такої проблеми, як особливості ускладнення підрядних частин атрибутивної семантики. Тут, крім переліку синтаксичних засобів ускладнення, зосереджено увагу на їх значенні у творені образів і увиразненні описів.

Заслуговує на окрему позитивну оцінку підрозділ «**Мовна практика Івана Франка в аспекті кодифікації синтаксичних норм**», який складається з двох параграфів. Проаналізовано заміну формальних засобів

зв'язку в підрядних означальних частинах у другій, авторській, редакції повісті «Захар Беркут», зокрема – сполучного слова *котрий* на який, *котрий* на що, в поодиноких випадках – *котрий* на кудю (для локативного семантичного відтінку), *хто* (якщо опорний елемент – назва істоти). Авторка перелічує усі можливі засоби, які використав Іван Франко, редагуючи дієприкметниковий зворот, а також подає інші зразки модифікації синтаксичних одиниць у другій редакції повісті. Усе це переконує у ефективності редакторської праці письменника, спрямованої, за його словами, на витворення спільної галичанам і українцям літературної мови.

За аналогічною, як і у другому розділі, схемою проаналізовано матеріал третього розділу «Складні речення з підрядними об'єктивною семантики у прозі Івана Франка». Також засвідчено залежність кількісного розподілу речень відповідно до змісту прози, з'ясовано, що кількісно підрядні з'ясувальні речення домінують у романі «Перехресні стежки» (виявлено 772 речення, з яких 100 містить кілька залежних частин).

У підрозділі «Складні речення з однією підрядною з'ясувальною частиною» дисертантка розглядає явище валентності опорного слова в головній частині із усією залежною частиною. У досліджуваних реченнях авторка виділяє 5 семантичних груп, до яких входять опорні слова-дієслова, фіксує поодинокі випадки вживання опорних слів дієприкметників, які виконують роль іменної частини іменного складеного присудка, подає ряд прислівників, займенників, адвербіальних іменників. Усі свої судження Н. Фарина підтверджує інформацією із праць досвідчених синтаксистів, а також цитатним матеріалом із творів Івана Франка.

Виявивши у складнопідрядних реченнях об'єктної семантики 27 сполучних засобів, дисертантка наголошує, що у всіх трьох творах найпоширенішим засобом зв'язку є сполучник *що*, а також доходить висновку, що сполучні засоби «не лише слугують формальними засобами творення підрядного зв'язку, вони активно впливають на семантико-синтаксичні відношення в реченні» (с. 127).

У підрозділі «Складні речення з кількома підрядними з'ясувальними частинами» наголошено на значені поліпредикативних одиниць різних видів у текстах художнього стилю, подано зразки класичної однорідної та неоднорідної супідрядності та послідовної підрядності. Виявлено і нетипові випадки підпорядкування, наприклад, залежну частину об'єктної семантики перериває вставлена конструкція, також побудована за схемою складнопідрядного з'ясувального речення.

Типовою рисою Франкового стилю є ускладнення залежних з'ясувальних частин. Як зауважує дисертантка, на відмінну від речень із залежними атрибутивної семантики, ускладнення речень з підрядними з'ясувальними частіше стосуються не мовлення автора, а персонажів.

На завершення, як і в попередньому розділі, паралельно прочитано повість «Захар Беркут» у двох редакціях з погляду трансформацій у складних реченнях з підрядними з'ясувальними. У другому варіанті Іван Франко використав літературно-нормативні лексеми замість застарілих (*понімати*→*розуміти*, *видіти*→*бачити*), змінив засоби зв'язку (*щоб*→*аби*, *чого*→*чому*), цілковито трансформував деякі предикативні частини (*Не знати, о чім думав він; Не знати, про що він думав*). Отже, тут знову знаходимо підтвердження ставлення Івана Франка до вдосконалення норм української літературної мови.

Кожен розділ дисертації містить чіткі, аргументовані висновки, роботу завершують короткі висновки-узагальнення. Наукову цінність мають також і додатки до дисертації, насамперед реєстр корелятивних пар у складних реченнях із підрядними займенниковими частинами (додаток Г) і перелік та кількісний аналіз сполучних засобів у складних реченнях з підрядними з'ясувальними (додаток З).

Отже, проведений аналіз переконує у тому, що дисертація Наталії Фарини є самостійним і науковим дослідженням актуальної мовознавчої проблеми. Відзначаючи вміння автора розуміти суть складних лінгвістичних явищ і правильно їх аналізувати, звертаємо увагу на деякі огріхи і неточності:

1. У поодиноких випадках не точно визначено характер опорних елементів. Крім опорних елементів-іменників у підрядних означальних реченнях, авторка подає у цій функції зразки субстантивних прикметників, однак у реченні: *«Жити з сею людиною під одним дахом, сидіти при однім столі – се ж пекло, найтяжче, яке тільки дасться»*, на нашу думку, маємо лише інверсію прикметника при опорному іменнику (с. 63).

2. Відомо, що присубстантивно-означальні підрядні частини не можуть стояти у препозиції до головної частини, тому, з одного боку, зайвим є нагадування дисертантки про те, що препозиції залежних означальних частин у складних реченнях не фіксуємо взагалі, з другого боку – дещо алогічним виглядає її твердження, що серед речень з двома підрядними частинами трапляється препозиція підрядних частин. Цієї думки не підтверджує й ілюстрація: *«А що з нього зійде і хто збере его (його) плоди, се річ не наша»*, бо тут немає формального підпорядкування предикативних частин (с. 69).

3. Не точними є твердження дисертантки, що в реченнях; *«А се що, возний на здекуції у вас? – промовив грубим, мов труба, голосом до Матія один з велетів, той, що сидів під вікном; Се перший заповіт такий, від якого ніщо й ніяким способом не може увільнити його»* кореляти виведено за межі головної частини, оскільки кореляти, дублюючи семантику опорних сполук (*один з велетів; перший заповіт*) входять до її складу.

4. У роботі об'єктом аналізу є речення, у яких опорними словами виступають прикметники у формі вищого ступеня порівняння. Дехто з лінгвістів називає їх порівняльно-об'єктними, але, по-перше, дисертантка не згадує про них у теоретичному розділі роботи, а, по-друге, викликає сумнів, чи усі наведені у роботі структури справді ілюструють залежність підрядної частини від прикметника. Наприклад, у реченні: *«Справді се може бути ліше, ніж вдаватися в гризню відтепер»* форма *ліше* – прислівник у вищому ступені порівняння (с. 122).

Ці зауваження не впливають на загальну високу оцінку праці Наталії Фарини, роботу якої вважаємо зразком самостійного і сумлінного дослідження, яке відповідає вимогам до наукових студій такого плану.

Дисертація може бути використана у викладанні курсів синтаксису, лінгвістики тексту, при написанні подальшого комплексного дослідження системи франкового синтаксису.

Аналіз роботи, автореферату, опублікованих статей дає підстави стверджувати, що дослідження Наталії Григорівни Фарини “Складнопідрядні речення нерозчленованої структури в художній прозі Івана Франка” відповідає вимогам, які ставлять перед кандидатськими дисертаціями, а його авторка заслуговує присудження їй ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 — українська мова.

7 квітня 2017 року

Офіційний опонент —
кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник
відділу української мови
Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України

Г.В. Войтів